

DÜŞÜNCELER

Marcus Aurelius 26 Nisan 121'de Roma'da doğdu. Asıl adı Marcus Annius Verus'tur. Roma İmparatorluğu'nun Altın Çağı'nın simgesi oldu. 17 yaşında geleceğin ortak imparatoru olarak seçilse de tahta çıkması 40 yaşını buldu. İlgili alanlarından biri de hukuktu. Ama onun döneminde yasalarda yapılan değişiklikler toplumla olan ilişkisinde bir gerilemeyi simgeledi, sınıflar arasındaki ayırım keskinleşti. Hristiyanlık o dönem için ceza gerektiren bir suç olmakla birlikte özel olarak kovuşturma nedeni olmadı. 180 yılında, yayılmacı bir politika izleyerek Roma sınırlarını genişleteceği bir sefere çıkmayı planlarken karargâhında öldü.

Stoacı felsefenin etkisinde kalarak, kişinin kendi kendine yaptığı vicdan muhasebesi, yetkinliğe varmak için harcadığı çaba, dünyanın gelip geçiciliği üstüne nükteli notlar halinde gün gün tuttuğu 12 kitaplık *Ta eis Eauton* (Düşünceler) adlı Yunanca yazılmış yapıtıyla ünlüdür. Epiktetos'un ahlak felsefesinin izinden giden bu yapıtı birçok kuşak tarafından zamanların en büyük yapıtlarından biri sayıldı.

Şadan Karadeniz 1931'de Trabzon'da doğdu. Ankara Üniversitesi DTFC'nin İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdikten sonra BBC Türkçe Yayınlar Bölümü'nde ve TRT'de program uzmanlığı, Türk Tarih Kurumu'nda uzman çevirmenlik yaptı. Adını, Umberto Eco'dan *Gülü'n Adı* ve *Foucault Sarkacı* romanlarının başarılı çevirileriyle duyurdu. Çeviri etkinliklerinin yanı sıra özgün yapıtlara yönelerek 1998'de *Uçan Kaçan Sözcüklerin Ardında-Bir Çevirmenin Güncesi* adlı kitabı, 1999'da *Gelgitler* adlı "novella"sını yayımlayan Şadan Karadeniz, 2001'de *Ölümsüz Adagio'lar*'da, yılların birikimini "deneme"ye taşıyan bir yazar kimliğiyle okur karşısına çıktı. 2004'te YKY'den *Fındıkfaresiyle Bilgisayar Faresi - Bilgisayar Öyküleri* adlı öykü kitabı yayımlandı.

*Marcus Aurelius'un
YKY'deki kitabı*

Düşünceler (2004)

MARCUS AURELIUS

Düşünceler

Çeviren
Şadan Karadeniz

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 2072
Cogito - 133

Düşünceler / Marcus Aurelius
Özgün adı: *Pensieri*
Çeviren: Şadan Karadeniz

Kitap editörü: Filiz Özdem
Düzeltili: Fahri Güllüoğlu

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel

Baskı: Mas Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

Çeviriye temel alınan metin: Marco Aurelio, *Pensieri*,
(Haz. Maristella Ceva), Oscar Mondadori, 1989 Milano.

1. baskı: İstanbul, Haziran 2004
8. baskı: İstanbul, Aralık 2015
ISBN 978-975-08-0825-8

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 142 Odakule İş Merkezi Kat: 3 Beyoğlu 34430 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Öndeyiş •	7
Zamandizin •	25
I. Kitap •	29
II. Kitap •	40
III. Kitap •	48
IV. Kitap •	58
V. Kitap •	71
VI. Kitap •	83
VII. Kitap •	96
VIII. Kitap •	109
IX. Kitap •	122
X. Kitap •	135
XI. Kitap •	148
XII. Kitap •	161
Kaynakça •	171

Öndeyiş

Honeste vivere
Alterum non laedere,
Suum cuique tribuere*

Marcus Aurelius'un adı anıldığında, insan kaçınılmaz olarak, Platon'un ünlü sözünü anımsıyor: "Hükümdarlar filozof, filozoflar hükümdar olsaydı, kentlerin yüzü ışırdı." Tarih boyunca gelmiş geçmiş tüm hükümdarlar arasında, belki de çok azı Marcus Aurelius gibi hem filozof, hem hükümdardı. Bir hükümdarın filozof olması mı, yoksa bir filozofun hükümdar olması mı daha güç; ikisi de kolay görünmüyor. Belki de Marcus Aurelius, hükümdar olduktan sonra filozof olmaya kalkışsaydı, kolay kolay gerçekleştiremezdi bunu. Çünkü, genç yaşta felsefe dersleri almaya başlamıştı: Bacchius'tan; Stoacılıkla tanışmasını sağlayan Iunius Rusticus'tan; özellikle de çok büyük etkisi altında kaldığı, daha sonraki yıllarda uzun uzun yazdığı hocası Fronto'dan. Ama bir yandan felsefe öğrenimini sürdürürken, bir yandan da kamu işlerinin yönetiminde önemli görevler üstlenmişti Marcus Aurelius. Başka bir söyleyişle, onu imparator olmaya hazırlayan bu görevlerin yanı sıra, onun, felsefe öğreni-

* Roma hukukunun, Stoa kökenli olduğu kabul edilen üç ana ilkesi: dürüst yaşamak, hiç kimseyi incitmemek, herkese kendi hakkını vermek. Marcus Aurelius, bu üç ilkeyi kişiliğinde ve davranışlarında birleştirmiş biriydi. (Ç.N.)

mini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Marcus Aurelius filozof olmasaydı da, Roma'nın en ünlü, en başarılı imparatorlarından biri olur muydu? Bu soruyu yanıtlamak güç –belki de gereksiz– görünüyor. Kesin olan, Marcus Aurelius'un bir filozof-hükümdar oluşunun; onun hem insan, hem imparator olarak başarılarında büyük payı olduğudur.

Marcus Antoninus (MS 121-180) Roma'da doğdu. Kendinden önceki imparator Antoninus Pius'un yeğeni ve damadıydı. Antoninus öldüğünde, Marcus kırk yaşındaydı. Amcasının 161 yılında ölümünün ardından, imparator oldu. Marcus Antoninus'un adı –belki de sanı demek daha doğru– Aurelius, Latince 'altın' anlamına gelen 'aureus' sözcüğünden kaynaklanıyor. Çünkü Marcus Aurelius'un on dokuz yıllık imparatorluğu Roma'nın 'Aurelius'lar Çağı' diye bilinen altın çağına rastlar. Marcus Aurelius'un hükümdarlığı baştan sona seferlerle geçti. Yabancı kavimlerle savaşmak için (Mathew Arnold bunlara "barbarlar" diyor, haklı olarak, çünkü bir Roma'lı için, Roma'lı olmayan bütün kavimler barbardı) sık sık, uzun süreler Roma'dan ayrı kaldı. Ön Asya'da, Suriye'de, Mısır'da, Yunanistan'da, savaşın sürdüğü Tuna yakasındaki ülkelerde, Avusturya'da, Moravya'da, Yunanistan'da görüyoruz onu. Marcus'un *Düşünceler*'inin büyük bir bölümü bu ülkelerde yazılmıştır; bu bölümlerin kimilerininin –örneğin II. kitabın– başında, "Gran ırmağı kıyısında Quadi topraklarında yazıldı" sözcükleri yer alıyor. Aynı biçimde, III. kitabın başında da, "Carnuntum'da yazıldığı" belirtiliyor.

Eski Stoacılık

Stoacılığın MÖ 300'de Atina'da Kıbrıslı Zenon tarafından kurulduğu kabul edilir. Adını Atina Agorası'nın yanında, Zenon'un ders verdiği Poikile Stosası'ndan (Resimli Stoa) alır. (stoa, sütunlu galeri anlamına gelir). Zenon, Ksenophon'un *Sokrates'in Anıları*'yla Platon'un *Apologia*'sından (Sokrates'in Savunması) büyük ölçüde etkilenmiş, Sokrates'e hayranlık duymuş, daha sonra Yunan felsefesinin çeşitli öğretilerini temsil

eden filozofların derslerini izlemiştir. Kinik öğretiden, özellikle Diogenes'in yaşam biçiminden etkilenen Zenon, ilk yapıtlarını tümüyle kinik görüşle yazmıştır. Ancak, daha sonra kiniklerin öğretisinde temel değişiklikler yaptığı görülür. Bunların en önemlisi, insanın ahlâksal özgürlüğüne; kiniklerin inandıkları gibi, töreleri, her türlü uygarlık düzenini sert bir biçimde yadsıyarak değil, üstün bir doğallıkla ulaşılabileceği düşüncesidir. Eski İyonya felsefesinin, özellikle de Herakleitos'un etkisindeki Stoacılığın tümtanrı ve maddeci dünya görüşünün temelinde güç, gerilim fikri yatar. Doğadaki başlıca varlıklar cisimlerdir, ama hiçbirinde etkin ilke, neden, güç, maddeden ayrı düşünülemez; güçten yoksun madde olmadığı gibi, maddeden yoksun güç de yoktur. Gücün cisimden ayrılmaması onun cisimsel olduğunu gösterir. Bu güç, dünyanın ruhudur, Tanrıdır. Evrende her şey birbirine bağlıdır, dünya ruhuyla doludur, bu ruh ise hiçbir yazgıdan kaçamayan şeylere can verir.

Zenon, önce yerleşik ahlâk yaklaşımlarının köklü bir eleştirisini yapmış, insan için gerçek 'iyi'nin; sağlık, zenginlik ya da mutluluğu dünyasal başarıya bağlayan herhangi bir değerler dizisi olmadığını savunarak, kesin anlamda yalnızca erdem ve erdemsizliğin iyi ve kötü sayılabileceğini belirtmiştir. Zenon'a göre, erdem; bütünlüğe ve dinginliğe ulaşmış bir zihin durumu olarak her zaman yararlı, erdemsizlik ise parçaları arasında sağlam ilişkilerden yoksun, dolayısıyla huzursuz bir zihin durumu olarak her zaman zararlıdır. Bunların dışında her şey mutluluk açısından görecedir; çünkü örneğin sağlık da, zenginlik de hem iyiliğe, hem kötülüğe yarayabilir. Erdemli insan mutlu olabilmenin bütün koşullarına sahiptir. Erdemsiz insan ise alışılmış anlamda nelere sahip olursa olsun, tümüyle mutsuzdur. Dolayısıyla mutluluk insanın doğma, yetiştirme ve yaşama koşullarına bağımlı değildir. Her insan doğal us yürütme yeteneğiyle iyi yaşama ulaşabilir. Değerlerinin doğruluğunun ya da yanlışlığının ölçüsü ise, kişinin duygusal denge ya da dengesizliğidir. Korku, tutku, üzüntü gibi duygusal çalkantılar erdemsizliğin göstergeleridir; çünkü güçsüz ve kendi içinde bölünmüş bir zihinden kaynaklanırlar. Oysa her zaman iyiye sahip olan erdemli insan, dengeli ve dingindir; sıradan insanları sarsan geçici olaylar

onun erdemini etkilemez. Erdemli insan kendisinin ve başkalarının maddî koşullarını iyileştirmek için çalışır, ancak bu eylemlerinin değeri, dışarıdan bakıldığında görülen başarısıyla değil, yöneldiği amacın erdemliliğiyle ölçülür.

Bu ahlâk görüşüyle Stoacılık Antikçağ'ın en etkili felsefe görüşlerinden biri oldu; çünkü geleneksel ırk, toplumsal kurum ve cinsiyet sınırlarını aşarak, ortak bir insanlık ülküsü geliştirdi. Mutluluğun temellerini insanın içinde bularak, bunları bilgelik, cesaret, adalet ve ölçülülük erdemleriyle özdeşleştirerek, karşılıklı yardımlaşmanın birleştirdiği bir insanlık öngördü. Eski Yunan ve Roma dünyasının çok farklı topluluklarında olumsuzluklarla karşılaşan bireye destek olabilecek bir ahlâk sistemi ortaya koydu. Aynı zamanda toplum için üyelerinin ahlâklılığına ve usa dayalı bir "doğal hukuk"un geliştirilmesine katkıda bulundu. Bu yüzden Stoacılık bütün Antikçağ boyunca MS 2. yüzyıla değin yandaş buldu.

Sonraki Batı düşüncesinde Stoacılığın bu ahlâk öğretisi, Stoacı olmadığı söylenmekle birlikte, bu görüşü benimseyen Cicero'nun yapıtlarıyla ve Roma'lı Stoacılar, Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'un metinleriyle yaygınlaştı. Stoacılığı ilk kez sistemleştirenler ise, Zenon'un çevresini ve ardıklarını oluşturan Atinalılarla Yunanca yazan Doğulular, özellikle Kleantes, Khrysispos, Panaitios ve Poseidonios'tur. Bu düşünürler kozmoloji, fizik, mantık ve psikoloji gibi alanlarda Stoacılığa önemli katkılarda bulundular. Platon'un Atina'daki izleyicileri olan Akademia Kuşkucularının eleştirilerinin de Stoacılığın geliştirilmesine katkısı oldu.

Felsefeyi ilk kez mantık, fizik (metafizik) ve etik olmak üzere üç dala ayıran filozofun Zenon olduğu söylenir. Sokrates'in ve kiniklerin öğretilerinden yola çıkan Zenon'un felsefesinin ağırlık merkezini etiğin oluşturması doğaldır. Ancak Zenon, ahlâkı bilimsel olarak temellendirmek için fiziği gerekli sayar; öte yandan, fiziği de, ahlâkı da, mantıkla desteklemeye çalışır. Zenon'un metafiziği, kinik öğretiye dayanır, dolayısıyla materyalist ve monist bir metafiziktir; Aristoteles'in madde ile formu iki ayrı ilke olarak kabul eden düalist metafiziğiyle çelişir. Zenon metafiziği, Sokrates-öncesi doğa felsefesinin metafizi-

ziğine, özellikle Herakleitos'un öğretilerine dayanır. Buna göre, yalnızca maddî olan, cisimsel olan asıl gerçektir; çünkü yalnız maddî olan varlık bir şey yapmaya ve bir şey yapılmaya elverişlidir; bundan ötürü, evrenin ilkesi maddî bir şeydir. Bu ilke de; bir etkin, bir de edilgin öge içerir: devindiren "neden" (etken) ile devindirilen ilk madde (protohyle).

İlk Stoacıların yazılarının çoğu günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, eldeki metinler temel görüşleri konusunda yeterli bilgi vermektedir. Klasik Stoacılıkta evren, tanrısal olarak belirlenmiş bir olaylar dizisinden oluşur. Her şeyi kapsayan ussal bir etken olan tanrısal bir ilke bütün evrene biçim ve yön verir. İnsan zihni de tanrısal usun bir "parçası" olarak evreni kavrayabilir. Böylece "doğaya uygun yaşama" olanağına sahip olan insan, kendi usunu geliştirirken tanrısal olarak yönlendirilen doğayla uyum sağlar. Stoacı ahlâk, böyle bir evren, dolayısıyla böyle bir doğa anlayışına dayanır, bu anlayışla uyum içindedir. Stoacı ahlâk, evreni olduğu gibi kabullenir; çünkü evrendeki uyumu kavrayan insan, kendisine "kötü" gelebilecek bazı olayların evrenin bütünü içinde gerekli ve zorunlu, dolayısıyla iyi olduğunu anlayacaktır. Sonuçta ulaşılan dingin ve huzurlu ruh hali Stoacılıkta "bilge" insanın zihinsel durumudur.

Antikçağ sonrasında Stoacılığın en önemli etkisi, kendi usunu geliştiren insan ülküsü doğrultusunda birçok Stoacının mantık, dilbilgisi ve matematik gibi ussal alanlarda yaptıkları çalışmalardan kaynaklanmıştır. Bir ahlâk görüşü olarak ise, Platonculuğun çeşitli biçimleriyle kaynaşarak, kendisinden sonraki Hıristiyanlığın ilk kuramcıları olan Kilise Babaları'nın görüşlerine katkıda bulunmuştur.

Zenon'un ölümünden sonra öğrencilerinin çoğu onun öğretilerini az çok değiştirerek, peripatetik ve kinik felsefeye yaklaştırmaya çalışmışlardır. Ancak ölümünden sonra Stoa okulunun başına geçen Assos'lu Kleanthes, öğretiyi bütünüyle benimseyerek geliştirmiştir. Böylece, Stoacılık; Zenon'dan, Epiktetos'a, Epiktetos'tan Marcus Aurelius'a dek, bölünmez bir bütün oluşturur.

Stoacı ruhbilim; şeylerin bizdeki izlenimlerinin yalnızca edilgin duygulanımlar olduğunu öne sürer; algının ortaya çık-

masıyla birlikte olumlama ve yargı, yani güç ortaya çıkar. Fikirlerin birbirine yaklaşması, bağlanması iradenin olduğunca zekânın da işe karışmasını gerektirir. Deney, her türlü bilginin kaynağıdır; hatta, deneye yol gösteren ilkeler de daha önceki ve daha yüksek düzeyde bir deneyimden türemiştir. Stoacı ahlâkın ana fikri, yüce 'iyi'nin, erdeme ulaşmak için gösterilen çabada bulunduğuudur. Bunun dışında her şey, haz da, acı da, sağlık da, hastalık da, zenginlik de, yoksulluk da boştur. Erdemde ve kötülükte basamak yoktur; bütün kötülükler birdir. Bilge kişi; erdemi, dolayısıyla da mutluluğu elde etmiş kişidir.

En yüce iyilik erdemdir. Erdem doğaya uygun olarak yaşamaktır. Doğaya uygun olarak yaşamaksa usa uygun olarak yaşamaktır. Erdem insanın kendi benliğinde uyum sağlamasıdır; benzerleriyle, giderek tüm doğayla uyum içinde yaşamasıdır. Ruh, us'ta güç harcar, gerilir, buna karşılık tutkuda kendini bırakır. Bu nedenle, bilge kişi tutkudan uzak durmalıdır; kendini tutmalı, bırakmamalıdır. "Katlan ve kendini tut", Epiktetos'un sık sık andığı bir özdeyiştir.

Doğaya, yani usa uygun olarak yaşamak; evreni yöneten ussal yasayla bütünleşmektir. Duygular ruhun yanlış fikirlerden kaynaklanan düzensiz devinimlerinden başka bir şey değildirler: Bu nedenle, biricik gerçek 'iyi' olan erdem, aynı zamanda kayıtsızlıktır. Bilge kişi, gerçekliğin karşısında özgür ve etkilenmezdir, yazgının ona getirdiğine dingince katlanır. Stoacı ahlâk, öte yandan, bütün insanların dayanışmasını öngörür. İnsanları birleştiren; tanrısal ustur (logos). Logos, evrensel birliğin temelini oluşturur; bu temele dayanarak, her insanı dünya yurttaşı kılan, tanrısal ustur.

Stoacı ahlâkta, "doğal olan"la, "doğaya aykırı olan" karşıtlığı vardır. "Doğaya aykırı olan", usa aykırı olandır, insanda içgüdülerin ağır basması, üstünlük kazanmasıdır; "doğal olan" ise, "usa uygun olandır"; herkeste bulunan, herkeste bir olan usun egemen olmasıdır. Öte yandan, Stoacılar, yüce 'iyi'nin erdem olduğu, erdeminsen doğanın yasasına uymak olduğu savını öne sürerek, ilk kez, ahlâk felsefesine "ödev" kavramını getirmişlerdir; onlara göre, "olan"la "olması gereken" arasında bir ayrım vardır. Doğaya, usa uygun bir yaşam sürmek bir ödevdir; bilge

kişi, usun yasasına uyarak bu ödevi gerçekleştirecektir. Zenon'a göre, mutlu olmak için erdem yeterlidir. Erdem tek başına eksiksiz bir mutluluğu sağlayabildiğine göre, erdem dışında hiçbir şey bir değer sayılamaz; bu nedenle, sıradan insanların değer saydıkları şeyler, zenginlik, maddi zevkler, ün, saygınlık, sağlık, dahası yaşamın kendisi bile bilge için ilgisiz kalınacak şeylerdir. Ne ki, Stoacı, mutluluk için bir değeri olmasa bile, doğal varlığımız bakımından bir değer olan, dolayısıyla bizde istek uyandıran bazı şeylerin varlığını da kabul eder. Öyle şeyler vardır ki, bunlar "iyi"nin içinde yer almazlar, ama bütün bütün değersiz de değildirler. Örneğin: yetenek, beceri, sağlık, güç, zenginlik, saygınlık, iyi bir soydan gelme. Ama bütün bunlar; tam erdem, tam iyi karşısında hep görece şeylerdir. Yaşamın kendisi bile erdem gibi mutlak iyi değildir, gerektiğinde ondan da vazgeçilebilir. Gerçekten, Zenon da, Kleantes de, Seneca da canlarına kıyarak son vermişlerdir yaşamlarına.

Stoacı ahlâkın kendi kendine yeten bilge ideali, bireyci bir öğretilerdir. Öte yandan, "doğa yasasına bağlanma" kavramı bu bireyciliğin karşı ağırlığını oluşturur; bir denge kurar. Çünkü aynı yasaya bağlı oldukları için erdemli kişiler yalnızlıktan kurtulur, bir araya gelirler. Bu nedenle, Zenon, insanın toplum halinde yaşama gereksinimini doğal ve usa uygun sayar. Ne var ki, Zenon'a göre, bu gereksinim, bir yandan bilge kişiler arasındaki dostluklar, öte yandan bütün us sahibi insanların topluluğu çerçevesinde giderilmelidir. Bu ikisi arasında kalan ayrı ayrı ulusların kendilerine göre devletler içinde toplanmaları ilgisiz kalınması gereken bir şeydir. Bilge kişi evrenin gidişinde yer alan şeylere bir yazgı olarak uyar, ancak elinden geldiğince de bunlardan uzak durmaya çalışmalıdır. Kendi kendine yeten bilgenin artık topluma, devlete gereksinimi yoktur; tüm tarihsel halkçı ayrılıklar usun önünde ortadan çekilir; çünkü us (doğa) tüm insanlara aynı yasayı, aynı hakları vermiştir. Stoacı bilgenin toplumsal ideali dünya yurttaşlığıdır (kozmpolitlik). Bireycilikle tümçülüğü uzlaştırmaya çalışan Stoacı kuramın özelliği, bireyden insanlığa, bu en genel topluluk biçimine doğru dan doğruya geçmesidir.

Gerçi Zenon, bir engel olmadıkça, bilgenin devlete yararlı

olmasını öğütler, ancak yüce ahlâksal bir ülkü olarak dünya yurttaşlığı, bütün insanların kardeşliği, zümre ve ülke ayrılıklarının üstünde insanların hakça eşitliği anlayışı, Stoa akımının sonuna dek ideali olarak kalmıştır. Kökü sofistlerde olan ve doğal hukuk anlayışına yol açan bu düşünceler; zaman içinde, çağdaş hukuk sistemlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendiği Roma hukunun temelini oluşturacaktır. Stoacılığın, hukuka ve ahlâka en büyük katkısı budur belki de.

Orta Stoa

Zenon'un ölümünden sonra öğrencilerinin çoğu öğretisini az çok değiştirerek, peripatetik ve kinik felsefeye yaklaştırmaya çalışmışlardır. Ancak ölümünden sonra Stoa okulunun başına geçen Assos'lu Kleanthes, öğretiyi bütünüyle benimseyerek geliştirmiştir. Zenon'dan, Epiktetos'a, Epiktetos'tan Marcus Aurelius'a dek, bu felsefe bölünmez bir bütün oluşturur.

Stoacı öğretiler gerek fizik gerekse mantık alanında başlangıçtaki sistematik güçlerini zamanla büyük ölçüde yitirmişler, yalnızca ahlâkı desteklemeye yararlı olmuşlardır. Stoacılık, MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda, felsefe öğretilerini birbirine yaklaştırma çabası göstermiştir. Orta Stoa adıyla anılan bu dönem Stoacılığı, Platon ve Aristoteles felsefelerinden birçok düşünceler alıp bunları kendi öğretisiyle kaynaştırmış, bütünleştirmiştir. Böylece, Eski Stoa'nın (Zenon, Kleanthes, Khryssippos'un) ahlâk anlayışı daha ılımlı bir hale gelmiş, Stoacılığa duyulan kuramsal ilgi artmıştır. Orta Stoacılığın başlıca temsilcileri olan Panaitios ile Poseidonios'un görüşleri, ilk bakışta görülebileceği gibi, Platon ve Aristoteles felsefelerine yaklaşmıştır. Poseidonios, Pythagorasçılarla Doğu düşüncesinden de etkilenmiştir.

Yeni Stoacılık ya da Roma Stoacılığı

Roma'lılar Stoa öğretisinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir; bunun nedeni, Stoacı öğretinin; eski Roma'lıların kahra-

manca yaşama ideallerine, disiplinli siyasal ahlâkına en uygun felsefe disiplini olmasıydı. Roma, Stoacılığı önce Orta Stoa öğretisinin eklektik biçimiyle tanıdı. Bu eklektizme karşı Roma'da doğan tepki; bir yandan Eski Stoacılığın başlıca köklerinden biri olan kinizmin yeniden uyanması, giderek gezici kinik vaizlerin türemesi; öte yandan da, Yeni Stoa ya da Roma Stoası denen bir akımın ortaya çıkması olmuştur; bu akımın amacı, Eski Stoa öğretisini yeniden kurmaktır. Bu akımın başlıca temsilcileri Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'tur. Roma Stoacılığının bu üç büyük temsilcisinin ortak yanı, öğretinin ağırlık merkezine ahlâkı yerleştirmeleri olmuştur.

Seneca, Roma soylu sınıfının saygın bir kişisi, bir filozof olmasının yanı sıra, sanatçı ve devlet adamıydı; büyük bir yazar, parlak bir üslupçuydu. Hierapolis'li Epiktetos ise farklı bir toplumsal sınıftan geliyordu; azatlı köleydi. Önce Roma'da öğretmenlik yapmış, imparator Domitianus'un filozofları Roma'dan sürmesi üzerine, Yunanistan'da Epiros'a gidip burada ün salan bir okul kurmuştur.

Epiktetos, Eski Stoacılığın katı ahlâkını benimsemiştir. Her bakımdan bağımsız olan, tam bir Stoacıya yakışacak bir yaşam sürmüş, kuramdan çok pratiğe değer vermiştir. Ona göre, Orta Stoa, asıl Stoacılıktan bir sapmadır. Epiktetos'un kendi kendini denetleme yetisinin şaşılacak ölçüde gelişmiş olduğu, onun, kolunu büken efendisine verdiği ünlü yanıtta açıkça görülür. İlk, yumuşak bir dille uyarır efendisini: "Kolumu bükmeyin, efendim, sonra kırılır," der. Efendisi aldırmaz, Epiktetos'un kolunu bükmeyi sürdürür, sonunda gerçekten kırılır kol. Epiktetos'un tepkisi, serinkanlılıkla: "Söylemiştim size, kırıldı işte," demek olur.

Marcus Aurelius'un Stoacılığı

Roma Stoacılığının üçüncü önemli temsilcisi Marcus Aurelius'un, Stoacı öğretilerin zamanla, başlangıçtaki gerek fiziksel gerekse mantıksal alandaki sistematik güçlerini büyük ölçüde yitiren, ahlâksal yanı gittikçe daha ağır basan bu öğretinin bü-

yük ölçüde etkisi altında kalması doğaldı; çünkü imparatorun hocaları ve dostları arasında, ona Epiktetos'u tanıtan Iunius Rusticus; Apollonius; Claudius Maximus ve Cinna Catulus gibi kimseler bulunuyordu.

Marcus Aurelius, bir imparator-filozof oluşuyla öteki iki filozoftan ayrı bir konuma sahiptir. Gerçekten de, bir hükümdarla bir azatlı kölenin, Epiktetos'la Marcus Aurelius'un, aynı felsefi öğretiyi benimsemiş olmaları büyük ölçüde, Stoacı ahlâkın, tüm insanları –sınıfsal ayrımların ötesinde– kardeş gibi görmesine, yalnızca Roma devletinin yurttaşı değil, dünya yurttaşı saymasına bağlanabilir belki de. Marcus Aurelius'un imparator oluşu, görevinin yüksek sorumluluğunun bilincinde olmasını gerektiriyordu. Ama boş zamanlarında kendisini bir birey olarak ciddî ve disiplinli olma yönünde geliştirmeye çalıştığı, sürekli denetim altında tuttuğu biliniyor. Marcus Aurelius'un, bu "içebakışı" nedeniyle, *Düşünceler* adlı yapıtı kimilerince, "Kendime Bakışlar" diye de anılır. Marcus Aurelius, kendini tam bir Roma'lı yurttaş, bir imparator, görev başında bir asker gibi görür. İktidarda olan birini kolayca kışkırtacak duygulardan kaçınır; ölçüsüz davranma, öfkeye kapılma, işi oluruna bırakma, özellikle de kendini beğenmişlik gibi tuzaklara düşmekten sakınır; tam bir Stoacı erdemi, alçakgönüllülüğüyle davranmak için kendini sürekli olarak denetler, bilgeliğe erişmek için çaba harcar. Stoa felsefesinin dinsel yanı, en güçlü biçimde Marcus Aurelius'ta görülür. Seneca da, Marcus Aurelius da ruhun ölümsüzlüğüne inanırlar; oysa Epiktetos ölümden sonraki bir yaşamın varlığını kabul etmez.

Düşünceler

Marcus Aurelius'un, değişik adlarla –*Günce, Açıklamalar, Anılar, Kendi Kendime, Düşünceler*– adlandırılan kitabı; çoğaltılıp yayımlanmak için yazılmamıştı; başkalarına öğüt vermek için de yazılmamıştı. "Sen" diye seslendiği, okur değil, kendisidir. Kendi kendisiyle söyleşidir *Düşünceler* baştan sona. Kitap boyunca, Marcus Aurelius, kendi kendisine öğütler veriyor,

uyarılarda bulunuyor. Bu da onun, kendini geliştirmek, hep Stoacı bir görüngeden, “bilge” kişi olmak için nasıl davranması gerektiği üstünde sürekli olarak düşündüğünü gösteriyor. Doğal olarak, “nasıl davranmalı” sözcükleri “ahlâk”ı getiriyor insanın usuna, hemen. Böylece de, *Düşünceler*'de, Marcus Aurelius'un, “ideal” insan –olmak değilse de– olabilmek, olmak yolunda kendini geliştirme sürecini buluyoruz. Öte yandan, *Düşünceler*'de, Stoacı değerlerin, kimi kavram ve imgelerin sık sık yinelenmesi de, yapıtın, Marcus Aurelius'un kendisi için yazıldığına kuşku bırakmıyor. Yunanca yazılmış olan *Düşünceler*'in elyazmasının, Marcus Aurelius'un ölümünden sonra, onun düşünceleriyle ilgilenen sınırlı bir çevreye nasıl yayıldığı bilinmiyor.

4. yüzyılın ikinci yarısından az sonra, Temistius'un, yapıta, *Uyarılar* adıyla kısaca değinmesi bir yana bırakılırsa, Marcus Aurelius'un Bizanslı yazarların yapıtlarında daha geniş biçimde anılması ancak 10. yüzyıldan başlayarak olmuştur.

Düşünceler'de, Marcus Aurelius'un içsel yaşamını buluyoruz. Stoacı dünya görüşü açısından, evrene, doğaya, günlük olaylara, insanlara, insanın çeşitli hallerine, duygularına, tutkularına, insan ilişkilerine Stoacı bir görüngeden bakıyor Marcus Aurelius. Yalnızca temaların değil, belli konuların, düşüncelerin, imgelerin de, sık sık yinlendiğini görüyoruz *Düşünceler*'de; Marcus Aurelius'un dışsal yaşamına ilişkin çok az bilgi edinebiliyoruz. Bu bilgilerin belki de en ilginç, I. Kitap'ta yer alan bilgilerdir. Burada, Marcus Aurelius öğrenimi hakkında bilgi vermekte, öğrenimini ve karakterinin oluşmasındaki etkilerinden ötürü borçlu olduğu kişilerin adlarını sıralamakta, onlara duyduğu gönül borcunu dile getirmektedir.

Marcus Aurelius'un en çok yinelediği temalar; Stoacılığın, evren, us, usa uygun yaşamak, yönetici ilke, yaşam, ölüm, zaman, her şeyin akıcılığı, evrende her şeyin sürekli bir değişim içinde oluşu, ün, mal mülk gibi dünyasal değerlerin geçiciliği, insanların kukla gibi içgüdüleri tarafından oynatılması, yaşamın oyuna, insanların oyunculara benzetilmesi, insanın evrenin bir parçası olduğu, tüm insanların birbirleriyle akraba, gi-